

## **Stappenplan / protocol bij overlijden op school ALGEMEEN**

*( leerling/collega/ouder)*

**Gebruik het document als een leidraad voor je handelen. Het is geen handleiding of spoorboekje. Zeker nu met het coronavirus.**

**Het document bestaat uit 3 delen**

**Deel 1: stappenplan blz. 1**

**Deel 2: achtergrond slechtnieuwsgesprekken blz. 10**

**Deel 3 : hoe vertel ik het mijn leerlingen? blz. 13**

### **Stap 1: het bericht**

Een bericht van overlijden kan op verschillende manieren binnenkomen:

- via een officiële mededeling;
- via het mondelinge circuit;
- telefonisch;
- per post;
- door middel van een advertentie in de krant.

Bij de ontvangst van het bericht moet gelet worden op een aantal zaken:

- Het bericht moet zo spoedig mogelijk worden doorgegeven aan:
  - de directie of een (vooraf aan te wijzen) directielid. Is laatst genoemde afwezig, dan moet
  - het bericht doorgegeven worden aan een (vooraf aan te wijzen) vervanger;
  - de groepsleerkracht/mentor van de betrokken groep/klas;
  - een vertegenwoordiger van de oudercommissie of de contact-ouder van de groep.

Degene die het bericht ontvangt gaat bij de melder na of de bovenstaande personen al op de hoogte zijn gesteld. Zo niet, dan zal de ontvanger van het bericht dit zelf moeten doen.

'Zo spoedig mogelijk' betekent ook: in het weekend, tijdens de vakantie, tijdens de les of 's avonds laat.

- Als het bericht niet rechtstreeks van de ouders, een arts of de politie komt, moet eerst worden gecontroleerd of de berichtgeving juist is. In een enkel geval is er namelijk sprake van een valse melding (misplaatste grap, overspannen toestand). De groepsleerkracht/mentor of intern begeleider kan het bericht verifiëren bij vrienden of burens en de directie kan dit doen bij politie, huisarts of de forensische arts van de GGD.
- Bij een plotselinge dood van een leerling of leerkracht op school is het vanzelfsprekend dat de ouders / familie direct worden geïnformeerd, bij voorkeur door de directeur (zie hoofdstuk 4) of de politie. Wanneer ouders niet direct bereikbaar zijn, kan hulp van de politie worden ingeroepen om hen op te sporen.

## Stap 2: sleuteltrio

De (plotselinge) dood van iemand uit de schoolgemeenschap vraagt om een goed gecoördineerde actie (reactie) van de school. Daarom is het aan te bevelen een zogenaamd 'sleuteltrio' te vormen.

Afhankelijk van de situatie kan het 'sleuteltrio' bestaan uit:

- de directeur of diens vervanger;
- de groepsleerkracht / mentor;
- de intern begeleider / zorgcoördinator en een externe deskundige.  
( • de vertegenwoordiger van de OV of MR kan ook een optie zijn)

Het sleuteltrio komt zo spoedig mogelijk bij elkaar, stemt de agenda's op elkaar af en zorgt ervoor de eerste week geregeld voor onderling beraad bereikbaar te zijn. Het is van belang om af te spreken wie voor wat verantwoordelijk is en welke volmachten aan wie gegeven moeten worden ten aanzien van roosterwijzigingen, opvang van leerlingen en contact met de familie van de overledene.

Het sleuteltrio is verantwoordelijk voor:

- informatie aan de betrokkenen;
- organisatorische aanpassingen;
- opvang van leerlingen en collega's;
- contacten met de ouders/familie;
- regelingen in verband met rouwbezoek en uitvaart;
- eventueel plaatsen van een rouwadvertentie;
- administratieve afwikkeling;
- nazorg aan de betrokkenen.

Van het sleuteltrio wordt een professionele opstelling verwacht. Dit betekent dat zij duidelijk en helder sturing kunnen geven aan datgene wat aan emotionaliteit binnen de school naar boven komt. Daarom is het van belang om stil te staan bij de eigen gevoelens en gedachten tegenover de dood (eventueel de zelfgekozen dood) en de eigen betrokkenheid bij de overledene (zie hoofdstuk 3). Dit kan de keuze van de samenstelling van het 'sleuteltrio' bepalen.

## Stap 3: duidelijkheid

Allereerst dient een zo duidelijk en compleet mogelijk beeld te worden gemaakt:

- wie is er overleden;
- wat is er precies gebeurd;
- waar en hoe is het gebeurd;
- wie zijn de belangrijkste vrienden / vriendinnen / collega's;
- zijn er naaste of andere familieleden op school (in welke groep/klas);
- wanneer en waar is de begrafenis of crematie;
- stelt de familie prijs op aanwezigheid van (een afvaardiging van) leerlingen / personeel?

In de meeste gevallen wordt door de familie een rouwadvertentie namens de school op prijs gesteld. Toch is het van belang dit met de familie te overleggen. Ook moet met de ouders of familie van de overledene besproken worden welke informatie over de doodsoorzaak bekend mag worden gemaakt.

Het sleuteltrio gaat vervolgens na wie geïnformeerd moeten worden over het overlijden:

- het personeel (denk ook aan hen die op dat moment niet op school zijn);
- de groep / klas van de leerling of leerkracht;
- broers en zussen, neven en nichten die op school zitten;
- vrienden en vriendinnen in andere groepen/klassen;

- ex-groepsleden / klasleden;
- overige leerlingen (denk ook aan leerlingen in de gymzaal, op excursie, schoolreis, stage, e.d.);
- ouders;
- ouderraad;
- schoolbestuur;
- personen en instanties verbonden aan school die mogelijk contact kunnen opnemen met de familie zoals de GGD, de schoolbegeleidingsdienst, een externe hulpverlener en de leerplichtambtenaar.
- chauffeur en leerlingen die meereisden wanneer de leerling met een busje naar school kwam (bijvoorbeeld in het speciaal onderwijs).

Het sleuteltrio spreekt af wie wie informeert en op welke wijze.

#### **Stap 4: het informeren van de schoolgemeenschap**

Aandachtspunten vooraf:

- de groepsleerkrachten/mentoren zullen het slechte nieuws aan hun groep / klas moeten vertellen (eventueel met ouders erbij in de lagere groepen). Voor de één is dit gemakkelijker dan voor de ander. Zorg er daarom voor dat één van de leerkrachten ambulante is en - zo nodig - kan bijspringen. Zo'n leerkracht kan niet alleen een collega ondersteunen, maar ook zorg besteden aan leerlingen die extra aandacht nodig hebben;
- leerkrachten dienen zich te realiseren dat dit slechte bericht andere ervaringen kan reaktiveren.

De getroffen groep / klas moet direct aan het begin van de dag worden geïnformeerd. Hoe dat het beste kan gebeuren is te lezen in hoofdstuk 5.

Als er leerlingen absent zijn, moeten deze alsnog zo spoedig mogelijk worden geïnformeerd.

Het sleuteltrio stelt een communiqué op voor het personeel en de overige leerlingen. Tevens moeten afspraken worden gemaakt of en, zo ja, welke ouders van de leerlingen geïnformeerd moeten worden en hoe dit moet gebeuren.

Met name de getroffen groep / klas blijft zoveel mogelijk onder de hoede van de groepsleerkracht / mentor of leerlingbegeleider. Het is van belang om de opvang zoveel mogelijk in de klas te houden. Desalniettemin kan er wel een ruimte worden ingericht waar leerlingen terecht kunnen die op zichzelf willen zijn of erg overstuur zijn. Zorg voor iets te drinken en / of te eten.

Mogelijk hebben sommige leerlingen er behoefte aan zich lichamelijk uit te leven, bijvoorbeeld met een bal in de gymzaal of op het schoolplein; dit kan bevrijdend werken. Geef ze hiervoor de mogelijkheid.

Als leerlingen persé naar huis willen, moet worden nagegaan of de ouders thuis zijn, op de hoogte zijn en hun kind kunnen ophalen. Zijn ouders wel thuis maar kunnen ze hun kind niet ophalen, dan dient de school ervoor te zorgen dat het kind onder begeleiding van een leerkracht / vriend(in) / broer / zus naar huis gaat, of dat hier duidelijke afspraken over worden gemaakt. Indien ouders niet thuis zijn zal de school moeten zorgen voor de nodige opvang van leerlingen.

Bij melding van een sterfgeval in de vakantie of aan het begin van een weekend, moet bekeken worden of de directe vriendenkring onmiddellijk en persoonlijk moet worden geïnformeerd en, zo ja, door wie dit moet gebeuren.

Het overlijdensbericht moet ook zo spoedig mogelijk doorgegeven worden aan de administratie van de school, de jeugdarts / sociaal-verpleegkundige en anderen die contact zouden kunnen zoeken met de overledene of diens familie.

### **Stap 5: aanpassing van het rooster**

Bij een sterfgeval tijdens het schooljaar zal het rooster in min of meerdere mate moeten worden aangepast, afhankelijk van de omstandigheden en de plaats die de overledene in de schoolgemeenschap heeft ingenomen. Het sleuteltrio moet richtlijnen geven met betrekking tot eventuele examens, toetsen, proefwerken, schoolevenementen, en dergelijke.

Indien de familie daar prijs op stelt, moet iedereen die er zich nauw betrokken bij voelt en die dat wenst in de gelegenheid worden gesteld de begrafenis of crematie bij te wonen.

Als de school een dag of dagdeel dicht gaat, is toestemming nodig van de Rijksinspectie.

### **Stap 6: contact met de ouders/familie van de overledene**

Het is het beste om nog dezelfde dag contact op te nemen met de ouders / familie van de overledene; vraag telefonisch of het gelegen komt.

Zo'n contact is moeilijk: hoe kies je de juiste woorden, hoe tref je de juiste toon? Meestal is luisteren belangrijker dan spreken. Zo nodig kunnen politie, huisarts, sociaal-verpleegkundige of jeugdarts van de GGD of Slachtofferhulp hierbij ondersteuning bieden (zie hoofdstuk 17).

Bij een eerste bezoek is de aanwezigheid van de directeur of iemand van de schoolleiding vanzelfsprekend. Daarna kunnen ook andere teamleden die een nauwe band hadden met de overleden leerling of leerkracht meegaan. Zo merken de nabestaanden dat de hele schoolgemeenschap zich betrokken voelt bij het overlijden.

Meestal is een eerste bezoek heel emotioneel. Het is dan niet de juiste tijd om allerlei zaken te regelen. Maak daarom bij het vertrek een volgende afspraak.

Bij een tweede bezoek kan gevraagd worden wat de school voor de ouders / familie kan betekenen. Op dat moment is het bovendien duidelijker wat de ideeën en wensen van de leerlingen, leerkrachten en andere betrokkenen zijn. In overleg met de ouders / familie wordt helder wat kan of niet kan. Ook kunnen er afspraken worden gemaakt over een mogelijke rouwadvertentie door de school, condoléance- en rouwbezoek van leerkrachten en leerlingen, het afscheid nemen van de overleden leerling of leerkracht, bijdragen aan en bijwonen van de uitvaart en een eventuele afscheidsdienst op school. Meer informatie hierover is te lezen in hoofdstuk 6.

Spreek af wie er vanuit de school contact met de nabestaanden onderhoudt en blijft onderhouden.

### **Stap 7: informeren van ouders**

Ook de ouders van alle leerlingen moeten worden geïnformeerd. Dit kan het beste door middel van een brief met daarin informatie over de gebeurtenis, organisatorische aanpassingen, de zorg voor de leerlingen op school, contactpersonen op school, regels over aanwezigheid, rouwbezoek en aanwezigheid bij de uitvaart, eventuele afscheidsdienst op school en nazorg voor de leerlingen. In de bijlagen is een aantal voorbeeldbrieven opgenomen en tips voor ouders om hun kind(eren) te begeleiden bij het (plotselinge) sterfgeval.

## **Stap 8: begeleiding tussen overlijden en uitvaart**

Hieronder wordt een aantal aandachtspunten genoemd voor deze paar dagen. Meer aanvullende informatie is ook te vinden in deel B, in de hoofdstukken 6 t/m 15.

### **Gevoelens uiten**

Het overlijden van een leerling of leerkracht roept bij leerlingen veel op. Ruim daarom veel tijd in voor vragen, gesprekken en het uiten van emoties.

Tijdens de eerste dag kan in verband met de verwerking gewerkt worden met opdrachten zoals opstellen maken, gedichten maken, lezen of voorlezen. Leerlingen die niet zo verbaal zijn, uiten zich soms beter op een creatieve manier (bijvoorbeeld door te tekenen). Voor de kleuters kan spelen, bijvoorbeeld 'begrafenisje spelen' in de poppenhoek, de verwerking bevorderen. Ook kan gebruik worden gemaakt van de materialen in de Verdrietkoffer van de GGD.

Als de lessen weer gedeeltelijk worden hervat, moet er rekening mee worden gehouden dat ook in die situaties gepraat kan worden over het sterfgeval en over de belevingen van de leerlingen daarvan.

Wellicht is het aan te bevelen om speciaal voor deze omstandigheden een apart klassenboek of logboek te gebruiken, waarin leerkrachten aan elkaar doorgeven of en hoe over de dood en over deze situatie in de klas wordt gesproken.

### **Praktische zaken**

Het overlijden van een leerling heeft ook praktische consequenties. Wat bijvoorbeeld te doen met een lege stoel in de groep / klas, het rapport dat net was geschreven, de tekening of het opstel? De stelregel is: doe niet alsof de leerling nooit heeft bestaan. Haal de lege stoel niet direct weg, hij kan beter de eerste weken symbolisch leeg blijven staan. Creëer samen met de leerlingen een rouwlokaal of herinneringsplek, zoals een foto, een kaars, bloemen, attributen van de leerling of geliefd speelgoed op een kast of tafel in het lokaal.

Rapporten en tekeningen kunnen het beste persoonlijk naar de ouders worden gebracht. Het is in ieder geval niet verstandig om dergelijke eigendommen aan broertjes of zusjes mee te geven.

### **Condoléancebezoek**

Als de nabestaanden dat op prijs stellen, kunnen leerkrachten leerlingen stimuleren om op bezoek te gaan. Als leerlingen op rouwbezoek gaan, is het van belang om na te gaan of de overleden leerling of leerkracht toonbaar is. Ouders kunnen de leerlingen begeleiden.

### **Voorbereiding op de uitvaart**

Wanneer er met de ouders/familie is doorgesproken wat wel en niet kan en waar leerlingen bij betrokken kunnen worden, kan de leerkracht met de leerlingen aan het werk gaan om bijdragen te leveren voor de dienst(en) (bijvoorbeeld teksten schrijven, tekstboekjes maken, muziek maken, bloemen dragen, een boek met brieven, tekeningen en collages voor de nabestaanden maken). Dit is een goede manier om met het nare bericht om te gaan en verdriet te verwerken.

Als leerlingen de uitvaart bijwonen, moet dit goed worden voorbereid. Voor veel leerlingen zal het de eerste keer zijn dat zij van nabij zoiets meemaken. Het is daarom belangrijk dat zij van tevoren weten wat er gaat gebeuren, welke rituelen (kerkdienst, eventuele toespraken, muziek, bloemen, condoleren, advertenties) er zullen plaatsvinden en wat de oorsprong daarvan is. Lesuren kunnen worden besteed aan tekenen, musiceren, bespreken en schrijven. De leerlingen kunnen bijvoorbeeld (gezamenlijk) een brief aan de ouders / familie schrijven. Ook kunnen zij misschien een brief aan de overledene schrijven, waarin zij vertellen wat zij hem of haar nog hadden willen zeggen. Als een leerling het wil en durft, en als de familie daar prijs op stelt, kan deze namens de groep / klas iets zeggen of voordragen bij de uitvaart. Dit kan gezamenlijk worden voorbereid.

### **De dag van de uitvaart**

Als de familie er prijs op stelt, kunnen (vertegenwoordigers van) personeel en leerlingen aanwezig zijn bij de begrafenis of crematie. Voor leerlingen van de basisschool is het gewenst dat hun ouders meegaan. Het is aan te bevelen zoveel mogelijk gezamenlijk naar de uitvaart te gaan en na afloop op school gezamenlijk iets te drinken en ervaringen uit te wisselen.

Om zoveel mogelijk leerlingen en leerkrachten de kans te geven afscheid te nemen van de overledene, kan (in overleg met de nabestaanden) een afscheidsdienst op school georganiseerd worden. Een afscheidsdienst op school is ook een mogelijkheid als leerlingen en leerkrachten niet bij de uitvaart mogen of kunnen zijn. Het is aan te bevelen na deze dienst gezamenlijk iets te drinken en na te praten.

### **De dag na de uitvaart**

Deze dag kan benut worden om terug te kijken op de gebeurtenissen van de afgelopen dagen. Het is nu mogelijk en wenselijk om de aandacht te verleggen van de eigen emoties van de leerlingen naar het verdriet van bijvoorbeeld de ouders en andere familieleden.

De aandacht kan weer gericht worden op het hervatten van de 'gewone gang van zaken', op de toekomst. Belangrijk gespreksonderwerp daarbij zal vermoedelijk zijn 'de lege plaats': wie gaat er op de stoel van de overledene zitten? Mag die door een ander 'bezet' worden of blijft die stoel dit schooljaar leeg? Hoe blijven we de overledene gedenken?

### **En dan verder**

Probeer - zo mogelijk - weer te starten met het gewone rooster. Blijf daarbij steeds letten op signalen bij leerlingen die het moeilijk hebben. Die signalen kunnen wijzen op diverse stadia van verwerking in het rouwproces: ontkenning en ongelooft, woede en boosheid, verdriet (eventueel depressie) en verwerkt verdriet en acceptatie. Sommige leerlingen stellen hun rouw uit en tonen pas na maanden verdriet. Met name leerlingen die al eerder een verlies hebben geleden, lopen dit risico.

Zo nu en dan kan de school nog lessen besteden aan het rouwproces van de leerlingen. Wanneer en hoe vaak dit moet gebeuren is niet te zeggen, er is geen standaard te geven. Sommige leerlingen willen dit helemaal niet en vinden het vreselijk als de nog verse wonden opengereten worden. Andere leerlingen hebben hieraan juist wel behoefte.

## **Stap 9: administratieve zaken**

De administratieve zaken moeten zorgvuldig worden afgehandeld. De naam van de overledene moet uit de officiële registers worden geschreven. Ga ook zorgvuldig om met alles wat er van de overleden leerling of leerkracht nog op school aanwezig is. Voor de nabestaanden zijn dit heel waardevolle zaken. Geef de eigendommen zo mogelijk persoonlijk af, geef ze in ieder geval niet mee aan broertjes of zusjes.

Tijdens latere contacten kunnen ook financiële zaken aan de orde komen zoals (gedeeltelijke) restitutie van de ouderbijdrage. Met de ouders / familie moet overlegd worden hoe zij in de komende tijd contact willen houden met de school.

## **Stap 10: individuele begeleiding van leerlingen**

Kinderen / jongeren kunnen naar aanleiding van een sterfgeval min of meer ernstige problemen krijgen.

Signalen die wijzen op (ernstige) problematiek zijn onder meer:

- leermoeilijkheden;
- spijbelgedrag, absenties;
- klachten als hoofd- en buikpijn;
- concentratiestoornissen;
- slapeloosheid;
- ander spelgedrag;
- stemmingswisselingen;
- angstdromen;
- toespelingen op suïcide;
- slecht eten;
- wilde verhalen;
- lusteloosheid, moeheid;
- prikkelbaarheid;
- onverschilligheid;
- veel of niet meer kunnen huilen;
- agressiviteit;
- weer duimzuigen;
- schuldvragen/-gevoelens;
- bedplassen;
- vreemd lachen;
- zich terugtrekken;
- plotselinge gedragsveranderingen.

Signalen van (ernstige) problemen kunnen ook voorkomen bij personeelsleden!

Leerlingen met ernstige problemen naar aanleiding van een sterfgeval hebben vaak individuele aandacht nodig. Voor leerlingen die behoefte hebben aan extra ondersteuning kan een wekelijks gesprekje met iemand binnen de school (bijvoorbeeld de groepsleerkracht/mentor of de leerlingbegeleider) al veel betekenen. Andere leerlingen vinden het prettig om eerst hun gedachten op papier te zetten alvorens er met iemand over te praten.

Wanneer een leerkracht de geschiedenis van een leerling kent, kan hij / zij het gedrag beter duiden. Het is bijvoorbeeld belangrijk te weten dat een leerling jaren geleden een broertje heeft verloren of dat zijn oma onlangs is overleden. Eens te meer een goede reden voor scholen om te werken met een goed leerling-volgsysteem waarin alle belangrijke gegevens van de leerling zijn vastgelegd.

Van een nieuwe leerling is de voorgeschiedenis niet altijd bekend. Het is belangrijk dat de oude school de informatie overdraagt.

Soms is hulp van buitenaf wenselijk of nodig. Het sleuteltrio zal in dezen besluiten moeten nemen om al dan niet hulp van buiten in te roepen. Deze hulp kan bestaan uit:

- Begeleiding bij het verwerkingsproces  
Deze ondersteuning kan onder meer geboden worden door de jeugdarts van de GGD en/of Bureau Jeugdzorg en door het Algemeen Maatschappelijk Werk.
- Individuele opvang van leerlingen  
Leerlingen die naar aanleiding van een overlijden signalen afgeven van (ernstige) problemen, kunnen (via de jeugdarts) verwezen worden naar Bureau Jeugdzorg.  
Bij acute psychiatrische problematiek (bijvoorbeeld een dreigende suïcide) kan een beroep worden gedaan op de acute dienst van de GGZ Kinderen en Jeugd Rivierduinen.

Een verwijzing naar een externe instantie zal voor weinig leerlingen nodig zijn. Toch zal bij veel leerlingen het overlijden nog geruime tijd 'nawerken'. Het is daarom van belang dat zij bij iemand op school terecht kunnen voor eventuele opvang of om hun hart eens te luchten.

### **Stap 11: nazorg voor de groepsleerkracht/mentor en het team**

Een leerkracht die zich intensief heeft bezig gehouden met het overlijden van een kind of collega kan na de uitvaart in een diep gat vallen. Al die tijd heeft hij of zij zich professioneel opgesteld als leerkracht, begeleider van de leerlingen en vertegenwoordiger van de school.

Veel steun kan zo'n leerkracht ondervinden van het team. Een luisterend oor en oprechte aandacht zijn veel waard.

### **Stap 12: terugkijken en evalueren**

Het is aan te bevelen om ongeveer een maand na de begrafenis / crematie met het hele team terug te kijken op de gebeurtenissen en de gang van zaken te evalueren. Zo'n bijeenkomst is een goede gelegenheid om signalen te bespreken die zijn opgevangen tijdens de lessen en in individuele gesprekken met leerlingen. Zo nodig kan alsnog besloten worden tot verwijzing of het invoeren van hulp van buiten bij het verwerkingsproces. Tijdens zo'n bijeenkomst moet ook afgesproken worden wie namens de school nog een bepaalde tijd contact blijft houden met de ouders / familie. Zo'n contact wordt meestal zeer op prijs gesteld.

Het "sleuteltrio" doet er verstandig aan om ongeveer een maand na de gebeurtenissen rond het overlijden een overleg te hebben om het geheel nog eens door te praten. De opgedane ervaringen kunnen leiden tot bijstelling van (onderdelen van) het protocol of tot nieuwe afspraken met betrekking tot leerlingbegeleiding.



## Tot slot

1. Gedurende de rest van het schooljaar zou de school voor degenen die daaraan wensen deel te nemen elke maand op een vaste dag en een vast tijdstip een zgn. 'maanddienst' kunnen houden om nog eens stil te staan bij het overlijden van de leerling / het personeelslid.
2. Sta af en toe stil bij bepaalde herinneringen, bepaalde dagen zoals de verjaar- en sterfdag van de overledene of bepaalde gebeurtenissen als een schoolreisje, diploma-uitreiking of musical. Denk op zo'n moment aan de ouders / familie, broertjes en zusjes. Een bezoekje, kaart, bloemen of een ander gebaar kan op zo'n moment voor de nabestaanden ondersteunend zijn.
3. Het is goed om de rouwperiode op een gegeven moment af te ronden. Een stoel hoeft niet maanden leeg te staan. En een kaartje sturen bij bepaalde gebeurtenissen hoeft bijvoorbeeld niet langer dan een jaar. Maar nogmaals, ook dit is geheel afhankelijk van de situatie.
4. Doe geen beloftes aan de ouders / familie van de overledene die de school niet kan nakomen.
5. Als het overlijden een ongeval of moord betreft, dan zal tijdens het gerechtelijke proces de school mogelijk herhaaldelijk herinnerd worden aan het overlijden van de leerling of het personeelslid. Wees hier alert op en schep de ruimte om op deze momenten de overledenen te kunnen gedenken.

### Inleiding

Als het overlijdensbericht als eerste bij de school binnenkomt (bijvoorbeeld omdat de leerling op school overlijdt), zullen de ouders / familieleden geïnformeerd moeten worden. Broertjes en zusjes die ook op school zitten mogen daarbij niet worden vergeten. We noemen zo'n gesprek een 'slecht nieuwsgesprek'. Doorgaans zal zo'n gesprek met familieleden door (of in overleg met) de politie worden gevoerd! Mocht de situatie zich anders voordoen, of wilt u een 'slecht nieuwsgesprek' voeren met vrienden, vriendinnen en groepsgenoten van de overledene, dan biedt dit hoofdstuk wellicht enige handvatten. Het voeren van een 'slecht nieuwsgesprek' vraagt om de nodige tact. Er zijn enkele gesprekstechnische aandachtspunten bij aan te geven. In dit hoofdstuk wordt hieraan stap voor stap aandacht geschonken.

### Stap 1: de voorbereiding

Het is belangrijk om vóór het gesprek na te gaan:

- aan wie moet het slechte nieuws worden doorgegeven;
- wie is de meest aangewezen om dat nieuws te brengen;
- hoe moet de 'aankondiging' geschieden: gaat u bijvoorbeeld zonder aankondiging vooraf naar de ouders of belt u eerst op, laat u vrienden / vriendinnen van de overledene naar uw kamer komen zonder hen vooraf te laten weten waar u over wilt praten;
- moeten er eventueel voorzorgsmaatregelen getroffen worden; moet bijvoorbeeld vooraf gezorgd worden voor 'opvangmogelijkheden' ná het gesprek? Welke opvang is beschikbaar?

### Stap 2: de inleiding

Een 'slecht nieuwsgesprek' mag nooit een overval zijn! De ouders of familieleden of leerlingen aan wie u het nieuws moet melden, moeten de kans krijgen om -bij wijze van spreken- 'even goed te gaan zitten' en hun aandacht te richten op hetgeen u hen moet meedelen.

Een uitgebreide inleiding ('er omheen draaien') is niet nodig, u kunt het slechte nieuws met één of enkele korte zinnen inleiden:

- "Ik moet u iets ernstigs meedelen....."
- "Ik vind het moeilijk om te zeggen, maar ik heb bijzonder triest nieuws voor u....."
- "Ik vrees dat ik u ermee overval, maar ik moet u iets meedelen ....."

Elke leerkracht of directeur zal vermoedelijk bij een dergelijke inleiding formuleringen kiezen, die het beste bij hem / haar passen. Toch is het van belang om bij een dergelijke korte inleiding zoveel mogelijk in de ik-vorm te spreken: ik-boodschappen zijn duidelijk en bij een 'slecht nieuwsgesprek' is duidelijkheid een eerste vereiste. Daarnaast is er met ik-boodschappen de grootste kans dat u direct de aandacht krijgt van degene aan wie u het slechte nieuws moet melden.

### **Stap 3: vertel het nieuws kort en bondig**

Het overlijdensbericht kan nu, zonder nadere omhaal, worden meegedeeld. Daarbij is het van het grootste belang om kort en kernachtig te vertellen wat er is gebeurd en met welk gevolg. In deze fase is het van belang om details, nadere toelichting en eventuele uitleg (of: excuses) achterwege te laten. Daarvoor is later in het gesprek waarschijnlijk nog alle gelegenheid.

Een belangrijk aandachtspunt in deze fase is verder: u vertelt het nieuws. Laat vooral de ander niet raden wat u komt vertellen. In vaktermen wordt dat aangeduid met 'de ander een strop om de eigen hals laten leggen' en dat is in de gegeven omstandigheden wel erg cru. Het is ook niet nodig: u bent gekomen om slecht nieuws te brengen, u heeft er de aandacht voor gevraagd door uw korte inleiding dan wordt dus nu van u verwacht dat u het slechte nieuws meedeelt.

**Belangrijk: vertel aan verschillende mensen consequent hetzelfde bericht.**

### **Stap 4: ga in op de eerste emoties**

Waarschijnlijk zal het overlijdensbericht leiden tot directe, heftige of minder heftige emoties: schrik, verbijstering, ongeloof, verzet, misschien ook al verdriet of woede. In feite zijn allerlei emoties denkbaar na een dergelijk bericht. Het is van groot belang daarvoor open te staan en daar actief, invoelend naar te luisteren.

Dat kan door in te gaan op verbale en non-verbale signalen die wijzen op dergelijke emoties:

- "U bent volkomen verbijsterd door dit bericht ..."
- "Ik merk dat het bericht u helemaal overvalt ..."

Sta stil bij dergelijke emoties, geef de ander de tijd en de gelegenheid om uiting te geven aan de eerste emoties. Daarna kunt u aangeven dat u dergelijke emoties herkent, dat u misschien even verbijsterd was toen u het nieuws hoorde en even geschrokken als degene aan wie u het nu vertelt. Maar geef eerst de ander de gelegenheid om zijn / haar eigen emoties te uiten!

### **Stap 5: geef zo nodig verdere toelichting**

Slecht nieuws roept vrijwel altijd veel vragen op, zeker als het slechte nieuws een overlijdensbericht betreft van je kind of je beste vriend(in).

- "Wat is er precies gebeurd?"
- "Hoe kon dat gebeuren?"
- "Hoe lang heeft het geduurd?"
- "Waar is het gebeurd?"
- "Waarom ...?"

Het is van belang om zo open mogelijk de informatie te geven waarover u beschikt. Zeker in gesprekken met ouders van een overleden leerling, hoe moeilijk en pijnlijk het voor de ouders ook is: zij hebben er recht op om te weten wat er precies is gebeurd. Het zal soms zelfs nodig zijn om hen te helpen hun eigen vragen te stellen.

Als u de informatie waar u over beschikt achterhoudt, kan dat misschien in deze fase het leed lijken te verzachten. Later zal echter blijken dat het voor de ouders (en anderen) nog pijnlijker is, als zij niet alles te horen hebben gekregen, als zij niet die informatie hebben gekregen waar zij in feite wel recht op hadden.

Vertel ook hier aan verschillende mensen consequent hetzelfde bericht.

## **Stap 6: ga na welke hulp eventueel geboden moet worden**

Een overlijdensbericht roept bij directbetrokkenen niet alleen heftige emoties op (ook al zijn die niet altijd direct zichtbaar of hoorbaar), maar ook een aantal praktische vragen en problemen:

- “Wat moet er nu gebeuren .....?”
- “Hoe vertel ik het aan .....?”
- “Hoe kom ik hier ooit overheen .....?”

Het is van belang om, als brenger van het slechte nieuws, ook stil te staan bij de gevolgen die het nieuws heeft voor de direct betrokkenen. Ook al bent u geen hulpverlener, u zult in deze fase van het gesprek oog en oor moeten hebben voor de gevolgen van het slechte nieuws en voor de problemen die er door veroorzaakt worden.

Vertel duidelijk welke ondersteuning en / of praktische hulp u of de school kunt bieden en welke ‘hulpbronnen’ er nog meer zijn in te schakelen. Met wie kunnen de ouders / leerlingen contact opnemen als zij na dit gesprek met u behoefte hebben aan een vervolggesprek? Het is van belang de mogelijkheden in dit opzicht te noemen voordat u het gesprek beëindigt. De sociaal-verpleegkundige of jeugdarts van de GGD kunnen u hierbij van advies dienen. Meer hulpverlenende instanties of personen zijn te vinden in hoofdstuk 17.

### Inleiding

In het vorige hoofdstuk stond het brengen van slecht nieuws centraal. In dit hoofdstuk zal hierop opnieuw worden ingegaan, maar dan specifiek gericht op het brengen van slecht nieuws aan leerlingen.

Afhankelijk van de situatie zal de groepsleerkracht / mentor het nieuws aan de groep/klas vertellen. Mogelijk kan een collega hierbij aanwezig zijn om de nodige steun te kunnen bieden. Voor de lagere groepen kan het handig zijn een aantal ouders erbij te vragen voor ondersteuning aan de kinderen.

### Het vertellen van het slechte nieuws

Natuurlijk moeten leerlingen niet overvallen worden met nieuws waar ze totaal niet op rekenen, maar het heeft ook geen zin om met een lange inleiding de ernst van de situatie te verdoezelen.

Begin met een inleidende zin om de kinderen gericht te laten luisteren, bijvoorbeeld:

- "Ik heb een verdrietige boodschap voor jullie."
- "Ik moet jullie iets heel ergs vertellen."

Dan volgt het korte bericht van het overlijden en een beknopte schets van de omstandigheden waaronder de leerling of leerkracht is overleden. Het is niet nodig een lang verhaal te vertellen, want de leerlingen zijn door de schok de informatie meteen weer kwijt. Het gaat erom dat de boodschap overkomt en dat de kinderen de kans krijgen deze tot zich te laten doordringen. Als ze behoefte hebben aan nadere uitleg, vragen ze die wel.

### Eerlijk en duidelijk

Bij het vertellen van het slechte nieuws moet rekening worden gehouden met de ontwikkeling van de leerlingen. Het bericht moet verteld worden op een manier die bij hun leeftijd en vermogens past. In hoofdstuk 7 vindt u hierover meer informatie.

Kinderen in het basisonderwijs worstelen op twee niveaus met de dood: ze proberen te begrijpen wat 'dood' betekent en moeten leren omgaan met de gevoelens die het verlies oproept.

Door eerlijk en duidelijk te zijn, helpt u hen daarbij. Ook al overzien kinderen nog niet alles, het is altijd beter de waarheid te vertellen dan ze iets op de mouw te spelden. Daarnaast is bekend dat als kinderen geen antwoorden op hun vragen krijgen, ze hun eigen fantasie de vrije loop laten en de hele situatie door hen gruwelijker of angstaanjager ingevuld kan worden dan werkelijk het geval is.

Zorg ervoor dat een dergelijk bericht geen zakelijke mededeling wordt. Als u op een integere manier het slechte nieuws vertelt en in staat bent uw eigen gevoelens te tonen, stimuleert dat leerlingen om zich te uiten.

### Concrete uitleg

Het is van belang (vooral bij heel jonge kinderen) om zo concreet mogelijk uit te leggen wat 'dood' precies inhoudt. Vertel dat iemand die dood is niets meer voelt en dus geen pijn heeft, het niet koud heeft en zich niet ziek voelt. Het is belangrijk zorgvuldig te zijn in de manier waarop u uitleg geeft. Biedt kinderen geen uitleg die afwijkt van wat uzelf gelooft.

Vergelijkingen en beelden kunnen veel verwarring geven. Kinderen nemen dingen soms heel letterlijk. Leg de dood dus niet als volgt uit:

- dood zijn is slapen, maar dan voor altijd: kinderen kunnen dan bang worden als ze zelf moeten slapen. Slaap en dood moeten duidelijk onderscheiden worden;
- doodgaan is op een verre reis gaan en nooit meer terugkomen: ook dit beeld is voor kinderen verwarrend. Ze voelen zich in de steek gelaten; waarom mochten zij niet mee en de groepsgenoot of leerkracht kwam toch altijd terug als hij / zij op reis ging;
- iemand gaat dood omdat hij zo ziek is: met name kleine kinderen kunnen geen onderscheid maken tussen ernstige en minder ernstige ziekten. Zonder verdere uitleg kunnen ze later bang worden bij een onschuldig griepje. Hoewel oudere kinderen dit onderscheid wel kunnen maken, kunnen ook zij angstig worden als ze zich niet lekker voelen en zich van alles in hun hoofd halen. Een nadere uitleg is daarom van belang. Een beetje ziek zijn betekent niet dat je dood zult gaan, maar soms is een lichaam zo stuk dat het niet meer gemaakt kan worden.

### **"Ik weet het niet"**

We hoeven niet op alle vragen een antwoord te hebben. Ook volwassenen weten niet alles en hebben moeite met sommige dingen om te gaan. Leerlingen mogen dit best merken. Het is volkomen aannemelijk dat een leerkracht zegt: "Ik weet het niet, maar ik denk ...". Een dergelijk antwoord is niet alleen eerlijk, maar scheidt ook ruimte voor een gesprek.

### **Stilte**

Kinderen moeten na de onheilstijding van de eerste schrik bekomen. Iedere leerling verwerkt de schok op zijn of haar eigen manier. De meeste kinderen zijn met stomheid geslagen als ze horen dat een groepsgenoot of leerkracht overleden is.

In de bovenbouw van het basisonderwijs daalt vaak de zwijzaamheid over de groep neer. Onbewust verwachten de kinderen van u als volwassene dat u het zwijgen doorbreekt door vragen te stellen en antwoorden te geven. Omdat er zoveel vragen zonder antwoord zijn, is dit een moeilijke opgave. De stilte roept een gevoel van verstikking op. Het mag echter gerust een tijdje stil zijn in de groep. Wordt de stilte pijnlijk en is deze niet meer functioneel, dan kunt u de stilte doorbreken door bijvoorbeeld te zeggen: "Jullie zijn er stil van. Het is een enorme schok, ook voor mij. Misschien kun je even met je buurman of buurvrouw praten over wat dit bericht betekent".

De draad kan ook opgepakt worden door een mooi gedicht voor te lezen, suggesties zijn te vinden in hoofdstuk 16.

### **Verdere informatie**

Wanneer de eerste emoties wat luwen en leerlingen vragen hoe het verder moet, kunt u overstappen naar de volgende informatie:

- hoe verloopt het contact met de familie;
- hoe worden afspraken gemaakt over rouwbezoek en uitvaart;
- wat kan de school doen;
- hoe worden de komende dagen ingevuld?

Meer informatie is te vinden in de volgende hoofdstukken.

Vertel ook bij wie de leerlingen terecht kunnen voor een persoonlijk gesprek. Zo nodig kan de school een rooster maken voor de bereikbaarheid in de avonduren, weekenden en vakantie.

### **Wat zijn normale reacties van kinderen op een sterfgeval? Input om aan ouders te geven,**

Kinderen reageren verschillend op een (plotseling) sterfgeval. Het ene kind huilt veel en wil er over praten. Het andere kind gaat woest spelen of wordt heel druk. Weer een ander kind wordt stil en trekt zich terug.

Normale reacties op een sterfgeval zijn:

- stiller zijn dan anders;
- heel druk doen;
- minder interesse voor dingen hebben;
- onrustige slaap, nachtmerries;
- angstig gedrag, niet alleen durven zijn;
- om kleine dingen huilen of boos worden;
- minder goede cijfers op school;
- weer in bedplassen of weer duimzuigen;
- lichamelijke klachten zoals hoofdpijn en buikpijn;
- hangerig zijn;
- zich schuldig voelen over wat er gebeurd is;
- dingen doen of beslissen die het anders nooit zou doen.

Als u merkt dat uw kind anders doet, praat er dan over. Laat uw kind zijn eigen verhaal vertellen.

Wat hoorde het, zag het en rook het? Wat dacht en voelde het? En wat deden of zeiden anderen?

Het belangrijkste voor alle kinderen is dat ouders tijd voor hen nemen. Tijd om te praten en tijd om samen iets te gaan doen.

Soms merken ouders niet dat hun kind bezig is met wat er gebeurd is. Een kind droomt er bijvoorbeeld over maar vertelt dit niet. Het gebeurt bijna nooit dat een (plotselinge) dood geen indruk maakt. Blijf daarom goed kijken en luisteren naar uw kind.

Sta uw kind tijdelijk toe dat het zich anders gedraagt. Bijvoorbeeld: woest spelen en af en toe niet luisteren. Maak daarover een tijdje geen ruzie.

## Hulp

Het kan zijn dat u zelf zo geschrokken bent dat u uw kind niet goed kunt helpen. Zoek dan hulp voor uzelf en zorg ook dat uw kind zijn of haar verhaal ergens kwijt kan.

## **Nog enkele ideeën mocht je overwegen om op school iets van een herdenking te doen: bij overlijden leerling..**

- Overleg met ouders over de inhoud van de dienst op school, dan wel extern
- In overleg met de ouders van de klasgenoten; deze ouders bepalen of hun kind erbij is of niet en ouders krijgen altijd de gelegenheid om er zelf bij te zijn (steun voor de andere kinderen)
- De klas maakt iets blijvends (schilderij etc.), dat kan iets zijn voor de ouders van het overleden kind of een blijvende herinnering op de school
- De juf houdt een 'praatje' (wie was het kind op school)
- Vaak afsluiting met de klasgenoten op het schoolplein met ballonnen die logelaten worden (eventueel met wensbriefjes)
- Afsluiting in de klas/school met drinken voor de kinderen (kort houden en dan naar huis); dus als het op school is, dan liefst op het einde van een dag